סיכום חומר הלימודים בהיסטוריה

בהתאם לתוכנית הלימודים הגמישה

תשפ"ה

שאלון: 29215

חלק ראשון:

מסורת ומודרנה

ערך: עדו ישראלי

הבהרה: הסיכום מביא את חומר הלימוד הנדרש לבגרות בתמציתיות, אך לעיתים מופיעות שאלות בבחינת הבגרות שקשה לענות עליהן בלי לקרוא את ספר הלימוד עצמו. אומנם אלה מקרים לא רבים, אבל גם הם קורים. בקיצור: אם הלך לכם- מחמאות אלי, אם לא- הזהרתי אתכם...

תוכן העניינים

צמיחת המדינה הריכוזית 3

הנאורות 3

התנועות האידיאולוגיות המודרניות : סוציאליזם ולאומיות 5

שינויים במעמד היהודים בעת החדשה 6

תנועת ההשכלה היהודית 10

דרכים להתמודדות עם החילון, ההתערות בחברה הכללית וההתבוללות 11

התנועה הציונית 12

מבשרי הציונות 12

תנועת חיבת ציון 14

התנועה הציונית בראשות הרצל 15

זרמים בתנועה הציונית 16

צמיחת המדינה הריכוזית

באירופה של ימי הביניים נהגה שיטת המשטר הפיאודלית = האצילים, בעלי הקרקעות היו בעלי סמכויות רבות, ואילו סמכויותיו של המלך היו מוגבלות. כך לדוגמא כשהמלך רצה לצאת למלחמה הוא היה תלוי באצילים שלהם היו חיילים, ובתמורה לעזרתם הם יכלו להפעיל על המלך לחץ כדי שיתן להם עוד הטבות. מי שגר בשטחי האציל היה כפוף לו לגמרי. הוא היה צריך לעבוד לאציל, לשלם לו מיסים, והאציל גם היה יכול להחליט להוציא אותו להורג סתם כי הוא לא אמר לו שלום בבוקר.

במהלך המאות ה-16 וה-17 (נכון שאתם לא באמת יודעים איזה שנים אלה? תבדקו בגוגל ותעשו לכם סימן, זה יעזור לכם בהמשך) החלו המלכים לרכז בידם יותר ויותר סמכויות. זה קרה בין היתר בזכות כניסתם של אמצעי לחימה חדשים כמו רובים ותותחים שהפחיתו את תלותו של המלך באצילים. בנוסף, התפתחה שיטת הכלכלה המרקנטילית – שהעבירה את הכלכלה מחקלאות למסחר וצבירת הון, וגרמה לירידה נוספת בכוחם של האצילים.

כך בצרפת של המאה ה-17 שלט לואי ה-17 שריכז בידיו את כל סמכויות השלטון ומיוחסת לו האמירה "המדינה זה אני".

הנאורות

הנאורות- באמצע המאה ה-17 יצרו קבוצה של הוגי דעות ממערב וממרכז אירופה תנועה פילוסופית ומדעית שהציעה עקרונות חדשים לעיצוב ערכי החברה, הלאום, והדת. הם חשו כי ימי הביניים היו ימים חשוכים לאנושות, ואילו עתה נפתחת תקופה חדשה בה רוח האדם פורחת, המדע מתפתח, ועל כן הם כינו את תקופתם 'עידן הנאורות' (אור-לעומת חושך).

<u>עקרונות הנאורות:</u>

ההכרה בערך האדם- האדם ניחן בתבונה, במצפון, ביכולת הבנת המציאות, ביכולת שיפוט מוסרית ועל כן הוא אחראי לגורלו ולגורל החברה ויש לתת אמון בכוחותיו ולאפשר לו לפעול על פי הבנתו. זאת בשונה ממה שהיה מקובל בימי הביניים בהם היה האדם כפוף לכנסיה ולמלך שקבעו לו מה לעשות ולדעתו לא היה שום משקל.

סיסמת הנאורות- את סיסמת הנאורות טבע הפילוסוף עמנואל קנט: הוא טען שהנאורות היא מעברו של האדם ממצב בו הוא תלוי בהדרכתו של מישהו אחר למצב בו הוא חושב לבד. המצב הראשון לא נובע מחוסר שכל אלא מפחד. ולכן קבע קנט: העז לדעת! אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך! זוהי סיסמת הנאורות.

זכויות האדם והאזרח- ההכרה בערך האדם הביאה גם להכרה בזכויותיו הטבעיות והפוליטיות. הפילוסוף ג'ון לוק הגדיר שלוש זכויות טבעיות שכל אדם זכאי להן:

הזכות לחיים- האדם זכאי לחיות מבלי שמישהו אחר יאיים על קיומו

הזכות לחירות- כל אדם זכאי לחופש מבלי שמישהו יגביל אותו כמו למשל: חופש הביטוי, חופש הדעה, חופש התנועה, וכד'

הזכות לקניין- אדם הוא בעלים על רכוש שעמל וקנה אותו, ואפילו המדינה לא יכולה לקחת רכוש זה ממנו אלא בהסכמתו.

זכויות האשה- באותה התקופה הנשים דאגו למסגרת הביתית ואילו הגברים עסקו בענייני "חוץ" דאגה לפרנסת המשפחה ולניהול המדינה. הנשים נתפשו כטיפשות יותר ולא ניתנה להן השכלה. נשים משכילות טענו שהדבר נובע מחוסר חינוך ודרשו שוויון זכויות גם בחינוך וגם בייצוג הפוליטי.

הפרדת רשויות- כאמצעי לשמירת החרות של האזרח וכדי למנוע את עריצות השלטון שאוחז בידו משאבים רבים ויכול לפעול לרעת התושבים הציע מונטסקייה את רעיון 'הפרדת הרשויות':

הרשות המחוקקת- היא זו שקובעת את חוקי המדינה

הרשות המבצעת- היא זו שמיישמת את ההחלטות

הרשות השופטת- תפקח ותבקר את שתי הרשויות, והיא עצמה תבוקר על ידי המחוקק.

אמנה חברתית- המשכילים שאפו להביא את החברה למצבה המתוקן, וטענו כי קיים חוזה שאינו כתוב בין העם לשלטון (=האמנה החברתית), והוא מהווה את הבסיס לחוקי המדינה שמטרתם לדאוג לזכויות כל האזרחים ללא הבדל. חוקים אלה שמחוקק השלטון המקבלים הסכמה רחבה מהעם נחשבים כ'רצון הכללי' של העם.

<u>מאפייני הנאורות:</u>

אינדיבידואליזם – התייחסות לאדם כפרט, כבודד, כעצמאי ולא רק כחלק ממשפחה או מחברה. בעבר האדם היה חלק מחברה, ממשפחה , מקהילה. הנאורות קראה לכל אדם להיות אחראי לגורלו ולא להיות תלוי באחרים. הספר 'רובינזון קרוזו', בו מסופר על אדם שהגיע לאי בודד והצליח להסתדר בו בכוחות עצמו, היווה מודל לחיקוי והדגים כיצד אדם בעל תושייה הסומך על שכלו וכוחותיו יכול לצאת מכל משבר.

רציונליזם – פירושו תבונה. הנאורות הדגישה את תבונתו של האדם ודרשה ממנו להתבונן במציאות ולהבינה על פי שלו. גישה זו עודדה מחקרים שהביאו להישגים מדעיים חדשים, ולהתפתחות בתחומים רבים ששיפרו את תנאי החיים (רפואה, תחבורה וכד').

ספקנות וחילון – הנאורות דגלה בהטלת ספק ובחינה מחדש של סמכויות העבר. הנאורות פעלה להפריד את הכנסייה (הדת) מהמדינה – כלומר הכנסייה לא תוכל לנצל את המדינה ולכפות את אמונתה חוקיה האינטרסים שלה על אזרחי המדינה. זו בעצם דרישה לחילון, הכנסייה לא תשלוט על חיי האזרחים. הנאורות סלדה מהאמונות הטפלות של הכנסייה ומהשחיתות של אנשי הכמורה.

הנאורות קראה להפריד בין הדת לבין המדינה, כלומר: על הכנסיה להתמקד בקשר בין האדם לאלוהיו, ולתת לשלטון החילוני לנהל את עניני המדינה בלי להתערב. חלק מהוגי הנאורות נשארו נוצריים דתיים אך חלקם זלזלו בדת הנוצרית וכפרו בקיומו של האל.

ידע –בתקופת הנאורות החלו פיתוחים תעשיתיים, מדעים ותקשורתיים , החברה החלה להתבסס על ידע והשכלה , אנשים החלו לגלות עניין בענייני המדינה והחברה. התוצאה הייתה שלאדם בתקופת הנאורות הייתה השכלה רחבה יותר מאשר בדורות הקודמים.

אחת הדוגמאות לידע היא האנציקלופדיה שיצאה לראשונה בצרפת באמצע המאה ה-18. האנציקלופדיה זכתה לתפוצה רחבה בקרב המעמד הבינוני והגבוה.

דוגמה נוספת תערוכות ואוספים של כל מיני בעלי חיים, צמחים ומינרלים שהוצגו לקהל הרחב , אותם אוספים היוו את הבסיס להקמת מוזיאונים מאוחר יותר.

קידמה – התבונה , המחקר והידע הביאו תוך זמן קצר לשיפור עצום בתנאי החיים של האנשים. הייתה תחושה שהאנושות עלתה על המסלול הנכון, החלו למצוא תרופות למחלות שונות. הטכנולוגיה השפיעה בכל תחומי החיים – בחקלאות, תעשיה, רפואה ועוד. מכאן צמח רעיון הקידמה כלומר האנושות הולכת ומתקדמת לעתיד טוב יותר, הן בתחום החומרי –כלכלי והן בתחום המוסרי חברתי.

התנועות האידיאולוגיות המודרניות : סוציאליזם ולאומיות

הסוציאליזם (הפירוש המילולי = שיטה חברתית)

מושג הכולל בתוכו מגוון השקפות עולם שביקשו לתת מענה למצוקתם של בני מעמד הפועלים במאה ה-19. מצוקה זו נוצרה עקב תהליכי המיכון, התיעוש והעיור בעולם, שתחילתם במהפכה התעשייתית באנגליה בסוף המאה ה-18. המהפכה התעשייתית הובילה למעבר מכלכלה המבוססת על חקלאות ומלאכת כפיים לכלכלה המבוססת על תיעוש ועבודת מכונות. בהדרגה נוצרו שני מעמדות בחברה: הבורגנות (בעלי ההון והמפעלים) והפרולטריון (מעמד הפועלים) שהיווה את רוב האוכלוסייה, אך היה בעל מעמד נחות כלכלית. הפועלים חשו כי הם מנוצלים על ידי הבורגנות ושאפו לתיקון מצבם על ידי יצירת חברה צודקת.

לפתרון המצוקה הוצעו שתי דרכים מרכזיות:

סוציאליזם מהפכני (מרקסיזם/קומוניזם) - שינוי המציאות באמצעות מהפכה. לטענתם של מרקס ואנגלס, כל תולדות האנושות מבוססים על מלחמת מעמדות בין המדכאים השולטים על אמצעי הייצור, לבין המדוכאים. במאה ה-19, המדוכאים הם הפועלים והמדכאים הם בעלי המפעלים. הם טענו עוד כי לפועלים תפקיד היסטורי חשוב - לבצע מהפכה של הפרולטריון כנגד המדכאים- המעמד הבורגני. שינוי יחסי הכוחות בחברה בעקבות המהפכה, יביא לכך שמעמד הפועלים המייצג את רוב החברה ישלוט באמצעי הייצור (מפעלי התעשייה) ויחלק את כל המשאבים (ההון) בצורה שוויונית. בחברה מהפכנית זו "כל אדם יעבוד כפי יכולתו ויקבל תמורה על פי צרכיו". על מנת לממש את הרעיון הוקם האינטרנציונל (1864) איגוד פועלים בינלאומי שמטרתו איחוד הפועלים בעולם כולו להשגת המטרה המשותפת.

סוציאליזם דמוקרטי (חוקתי) - גישה הטוענת כי יש להביא לשינויים סוציאליים באמצעות חקיקה ולא באמצעות מהפכה. בניגוד למרקסיזם, הסוציאל דמוקרטיה לא מבקשת לשנות את הסדר החברתי מן היסוד, אלא תומכת בהתערבות של המדינה בצורות שונות כדי למתן את הבעיות החברתיות. אחד האמצעים שמציעה הסוציאל דמוקרטיה להשגת שוויון הוא תשלום מיסים למדינה. בכספים אלה משתמשת המדינה כדי לסייע לחסרי ההון לשיפור מצבם בתחומים שונים. במהלך המאה ה-19 קמו איגודים מקצועיים במסגרתם החלו הפועלים להיאבק על זכויותיהם, כגון: העלאת שכר, תשלום עבור שעות נוספות ועוד. בהדרגה קמו מפלגות סוציאליסטיות בכל המדינות המתועשות. בהשפעת מפלגות אלו, החלו המדינות בחקיקה סוציאלית, לדוגמה: ביטוח בריאות ותאונות עבודה, דמי אבטלה, פנסיה, איסור עבודת ילדים, פיקוח על מחירי מוצרים והלאמת שירותים חיוניים.

לאומיות

הלאומיות המודרנית היא אידיאולוגיה שהתגבשה והתפתחה במהלך המאה ה- 19 והפכה לכוח משפיע בעת החדשה.

הגדרת הלאומיות ומטרתה:

הלאומיות מדגישה את עובדת היותה של כל אומה בעלת מאפיינים מיוחדים והיא מבקשת לאפשר שלכל אומה תהיה מדינה ריבונית (עצמאית) משלה ותהיה לה יכולת למשול בה ללא התערבות גורם חיצוני. האומה מגדירה את עצמה על ידי עיצוב אופייה של המדינה לפי רצונה.

כיצד מתגבשת קבוצה לאומית?

הקבוצה הלאומית מתגבשת באמצעות טיפוחה של תודעה לאומית שהיא מודעותו של אדם להשתייכותו ללאום מסוים. התודעה הלאומית מועצמת באמצעות סמלים: דגל, המנון, ימי חג לאומיים, זיכרון קולקטיבי, דמויות חשובות מהעבר ופולקלור המבטאים את רוח האומה ומחזקים את ההזדהות האישית עמה.

מהי לאומנות?

לאומיות עלולה לעיתים להפוך לדרך קיצונית, הרואה בלאום ערך שגובר על כל הערכים האחרים (לדוגמא: חירות ושוויון). לאומנות עשויה לבוא לידי ביטוי באפליה ויחס עוין כלפי מיעוטים בתוך מדינת הלאום, וכלפי חוץ בתוקפנות ושלילת זכותן של אומות אחרות לריבונות.

דגמי הלאומיות:

לאומיות אתנית היסטורית: מתעוררת בקרב קבוצת אנשים שיש להם היסטוריה משותפת. היא מתבססת על מרכיבים כמו דת, שפה, מנהגים ותרבות, ומדגישה קרבת דם, גורל משותף, ומולדת היסטורית. העבר המשותף של בני הלאום הוא המרכיב המשפיע ביותר בלאומיות זו. תחושת השייכות מתבססת על המוצא המשותף (כגון בגרמניה).

לאומיות ליברלית אזרחית: מאגדת קבוצה של אנשים סביב ערכים ואידיאולוגיה משותפים. זוהי תפיסה ליברלית שמקדשת ערכים כמו שוויון, חירות ודמוקרטיה. האומה נוצרת, מיחידים שבחרו להצטרף אליה מרצונם ולהקים מדינת לאום ריבונית. לאומיות זו שמה דגש על המסגרת המדינית ועל השותפות האזרחית (לדוג' בארה"ב).

לצפייה בסרטון בנושא הלאומיות מימין (חובה) לחץ כאן.

לצפייה בסרטון בנושא מלחמת העולם הראשונה משמאל(להעשרה) לחץ כאן.

שינויים במעמד היהודים בעת החדשה

המעמד המשפטי של היהודים לפני העת החדשה

באירופה - היהודים היו קבוצה נבדלת ונחותה. הנחיתות הייתה עיקרון דתי שמטרתו השפלת היהודים כדי להוכיח את טענת הכנסייה שאלוהים עזב את עם ישראל ובחר בנוצרים.

מעמד היהודים לא היה אחיד, בכל ארץ זכויותיהם וחובותיהם השתנו בהתאם לשלטון, לכנסיה, ולרצון העם. היהודים לא הורשו לגור בכל מקום ולא יכלו לעבוד בכל מקצוע. עם זאת הקהילה נהנתה

מאוטונומיה (=שלטון עצמי) בנושאים של: גבית מיסים, צדקה, הכרעה בסכסוכים משפטיים בין יהודים ליהודים, ואפילו הותר לבית הדין היהודי להעניש במלכות ובחרם וכיו"ב. ראשי הקהילה היו בקשר עם השלטון.

בארצות האסלאם - גם בארצות האסלאם הושפל כל מי שאינו מוסלמי. היהודים נחשבו כ'עם-הספר' (בשונה מעובדי אלילים שהוכרחו להתאסלם) ולכן הוגדרו כ'בני-חסות'. היהודים זכו בחופש דתי ואוטונומיה קהילתית, אך מצד שני הם חויבו במס גולגולת, ועל פי 'תנאי עומר' נאסר עליהם לבנות בתי כנסת חדשים, לרכב על סוס, לשאת חרב, ועוד.

הרקע לשינויים במעמד המשפטי של היהודים

האמנציפציה היא הענקת זכויות מלאות אזרחיות, חברתיות, ופוליטיות לציבור שלא נהנה קודם מזכויות אילו. בשלב הראשון (סוף המאה ה-18) זכו יהודי מערב ומרכז אירופה לשוויון זכויות, ובמהלך המאה ה-19 זכו גם יהודי מזרח אירופה לאמנסיפציה. בארצות האסלאם השינוי החל בהשפעת המדינות שכבשו אותם. הסיבה להענקת שוויון הזכויות ליהודים היא התפשטות רעיונות הנאורות, שם הונחו היסודות לערכי החופש החירות והשוויון. הנאורות טענה כי השלטון חייב לתת זכויות טבעיות לכל אדם בלי קשר לדת או ללאום.

שינוי המעמד המשפטי של היהודים בצרפת

(למבחן מספיק ללמוד על מדינה אחת: צרפת או אלג'יר. הבאתי את שתיהן ותלמדו מה שתרצו)

צרפת הייתה המדינה הראשונה באירופה שהעניקה שוויון ליהודים. ב-1789 עם פרוץ המהפכה הצרפתית פורסמה הצהרה על זכויות טבעיות של כל בני האדם לשוויון ולחרות. למרות זאת היהודים לא זכו מיד לשוויון מכיוון שהם נתפסו כקבוצה נבדלת מהעם הצרפתי.

ב-1790 זכו לראשונה יהודי בורדו לקבלת אמנציפציה, הם היו יהודים ספרדים עשירים מעורבים באוכלוסייה ובתרבות הצרפתית. כעבור שנה זכו גם יהודי אלזס ולורן (=חבל ארץ במזרח צרפת) לאמנציפציה. סיבת העיכוב הייתה מכיוון שיהודי אלזס ולורן היו ממוצא אשכנזי ושמרו על המבנה הקהילתי שלהם, ולכן רק כאשר הסכימו לוותר על האוטונומיה הקהילתית הם קיבלו בתמורה אמנציפציה.

ב-1791 הפכה צרפת למדינה חילונית ופורסמה "הצהרת זכויות האדם" שהכירה בזכויותיהם של היהודים לשוויון. היהודים נקראו "אזרחים בני דת משה".

נפוליאון שכבש את רוב אירופה הביא עמו לארצות הכבושות את בשורת המהפכה הצרפתית –חירות ושוויון ליהודים, אבל רצה שהיהודים יוותרו על אוטונומיה ומבנה של הקהילה היהודית. עם כיבושי צרפת זכו גם יהודי איטליה, אוסטריה, וחלק מיהודי הולנד וגרמניה לשוויון זכויות.

1806- כינס נפוליאון אסיפת נכבדים יהודים לדון בשאלת היחסים בין היהודים למדינה. הוא הציג לפני האספה 12 שאלות, שנועדו להבהיר את יחסם של היהודים לאומה הצרפתית, ולבחון אם יש סתירה בין חוקי דת ישראל לבין החוק הצרפתי. הוצגו שאלות כמו: מה יחס ההלכה היהודית לנישואי תערובת? האם מותר ליהודי לקחת ריבית מנוכרי? מה יחס היהודים לצרפת?

הנכבדים שחלקם היו יהודים דתיים אדוקים ענו כי צרפת היא מולדתם והם צרפתים בני דת משה, וכי הם רואים בצרפתים הלא-יהודים את אחיהם. ומכיוון שצרפת היא מולדתם, חלה עליהם חובה להילחם בצבאה ולהגן עליה.

כדי לתת לתשובות הללו תוקף הלכתי שיהיה מקובל על כל היהודים כינס נפוליאון ב-1807 אסיפה בשם "סנהדרין", שכללה 71 נכבדים יהודים כמניין הסנהדרין בבית שני. ורצה שהם יבטלו הלכות דתיות יהודיות המונעות מיהודים להשתלב בחברה הצרפתית. הרבנים היהודים שלא רצו לבטל הלכות אבל מצד שני לא רצו ללכת נגד נפוליאון ניסחו את תשובותיהם באופן המשתמע לשני פנים.

1808- פרסם נפוליאון את **'הפקודה המחפירה'**, פקודה שחייבה את היהודים לשרת בצבא, הגבילה את זכותם לגור באזורים מסוימים והגבילה את זכותם לעסוק במסחר. הפקודה הייתה תקפה ל-10 שנים. למרות הפגיעה הזמנית באמנציפציה של היהודים בצרפת, המהפכה הצרפתית השפיעה על מעמדם המשפטי של כל היהודים בעולם. והאמנציפציה נשארה גם לאחר נפילת שלטונו של נפוליאון.

מעמדם המשפטי של היהודים בארצות האיסלאם- אלג'יר

גם בכמה מארצות האסלם חל שינוי במעמדם המשפטי של היהודים

הגורמים לשיפור :

1. קולוניאליזם- ארצות אירופה כבשו את צפון אפריקה ומצרים והחילו בארצות אילו את האמנציפציה.
2. יהודים שפעלו למען אחיהם בני המזרח כמו : משה מונטיפיורי, אדולף כרמייה ומשפחת רוטשילד.

צו כרמיה -אדולף כרמיה, היה מדינאי צרפתי ומנהיג יהודי ועמד בראש חברת "כל ישראל חברים". לאחר מהפכת 1848 התמנה לשר המשפטים בממשלה הזמנית בצרפת. ב-24 באוקטובר 1870 התקבל חוק שלפיו קיבלו יהודי אלג'יריה אזרחות צרפתית מלאה. בשל פעילותו למתן האזרחות ליהודים נקרא החוק "חוק כרמיה". בעקבות הצו גברה באופן משמעותי האנטישמיות של אנשי המנהל והמתיישבים האירופיים, שהתקשו להשלים עם העובדה שהיהודים האלג'ירים - הפכו להיות שווים להם. גם המוסלמים תושבי אלג'יריה גילו ביטויי שנאה ליהודים, לאחר שהם עצמם לא הוכרזו כאזרחים צרפתים ונשארו במעמדם החברתי הנמוך.

באימפריה העות'מאנית- יזמו השליטים המוסלמים בזמן התפוררותה, שוויון זכויות כדי להפוך את האימפריה למדינה מתקדמת ואירופאית יותר.

1. התורכים העות'מאניים השוו את מעמד היהודים והנוצרים למעמד המוסלמים.
2. בוטל מס הגולגולת.
3. יהודים יכלו להתגייס לצבא.
4. הוסרו ההגבלות על הלבוש היהודי.

החוקים תפסו רק שנתיים, כיוון שלקראת סופה של האימפריה העותומאנית עלתה לשלטון מפלגת "התורכים הצעירים" שהנהיגה דיכוי לאומני ולא הכירה בזכויות המיעוטים. לאחר מלחמת העולם הראשונה תורכיה צמצמה את זכויות היהודים : נאסר לימוד עברית, יהודי חויב להתחתן בנישואין אזרחיים ודתיים וכד'.

השלכות האמנסיפציה על חיי היהודים

שינוי לבוש - לאורך ימי הביניים נבדלו היהודים מן הגויים גם בלבושם וזאת מתוך רצון לשמור על ייחודם וזהותם. עם התמורות במעמדם המשפטי של היהודים ורצונם להשתלב בחברה הכללית הם גם זנחו בהדרגה את לבושם המסורתי והחלו ללבוש לבוש אופנתי. המשכילים לעגו ללבוש המסורתי המרושל והמרופט והקפידו על לבוש אופנתי מכובד שכלל גם גילוח הזקנים וחבישת פאה (לגברים, ולא רק בפורים) כמקובל באותה התקופה.

לימוד שפת המדינה- דיבור בשפת המדינה נחשב גם הוא בעיני המשכילים כשלב חשוב בהשתלבות בחברה. היידיש נתפסה כשפה לא תרבותית לעומת הגרמנית, ובהמרת היידיש לגרמנית ראו המשכילים דרך להכרת תרבות הנאורות. גם במזרח אירופה הוקמה על ידי יהודים עשירים "חברת מפיצי ההשכלה" שראתה בשפה הרוסית מכשיר להשתלבות חברתית. אך היו גם משכילים יהודים במזרח אירופה שדווקא הדגישו את לימוד השפה העברית וראו בה שפת תרבות.

מעבר לעיסוקים כלכליים יצרניים- הוגי הנאורות הבחינו בין מקצועות יצרניים, פרודוקטיביים- כמו: חקלאות, נגרות, תעשייה וכד' לבין מקצועות לא יצרניים- כמו: מסחר, הלוואה, תיווך. הם שאפו לכך שיהודים רבים יעברו לעסוק במקצועות פרודוקטיביים ולשם כך הם ערכו תיקונים במערכת החינוך ודאגו להכנסתם של לימודי חקלאות ומלאכה כחלק מתוכניות הלימוד.

בתי ספר מודרניים לבנים ולבנות- בבתי הספר למדו בנים בלבד ואילו הבנות התחנכו בבית עם האמא. במשפחות עשירות למדו הבנות בבית עם מורה פרטי שפה, מוזיקה, ציור וכד' כנהוג במשפחות המעמד הבורגני באירופה. בשנת 1798 הוקם ביה"ס הראשון לבנות בהמבורג שבגרמניה. בביה"ס למדו קריאה, כתיבה, חשבון וציור וגם מעט יהדות והוא יועד לבנות עניות. במאה ה-19 קמו בתי ספר נוספים לבנות בהם לימדו מעט יהדות ואת מקצועות משק הבית.

התבוללות- עם ההשתלבות בחברה הכללית, גברו מאד גם מגמות של התבוללות, נישואי תערובת ואף התנצרות. האמנציפציה השפיעה רבות גם על היחס בין היהודי הבודד לבין החברה היהודית. זאת בגלל התביעה מן היהודים להפסיק לראות את עצמם כקבוצה נבדלת מן החברה הכללית.

ההשפעה על הקהילה היהודית- מתן האמנציפציה היה כרוך בפגיעה משמעותית בסמכויות הקהילה היהודית ובעצמאותה. האפשרות לגור בכל מקום ולא רק באזור המוגדר ליהודים, גרמה לכך שיהודים שרצו להשתלב בחברה הכללית העתיקו את מקום מגוריהם לשכונות מרוחקות, כך הידלדלה הקהילה. בנוסף, פנו היהודים כמו כל האזרחים לבתי המשפט של המדינה ולא לבתי הדין הרבניים – דבר שפגע בסמכות הרבנים שעמדו בראש הקהילה. גם מוסדות החינוך נחלשו כיוון שכעת יכלו היהודים ללמוד בבתי הספר הכללים.

האמנציפציה הציבה אפוא אתגר עצום בפני היהודים: הם לא היו <u>חייבים</u> לחיות כיהודים אלא היה עליהם <u>לבחור</u> ביהדותם

לסיכום: הנאורות באירופה הביאה לכך שהיהודים קיבלו אמנציפציה והשוו את זכויותיהם לגויים על פי חוק אבל שוויון זכויות זה לא החזיק מעמד לאורך זמן. לאמנציפציה היו גם מחירים, היהודים ויתרו על עצמאותה וסמכותה של הקהילה וכן על שאיפות לאומיות. ברוב ארצות האסלאם לא קיבלו היהודים אמנציפציה למעט במדינת אלג'יר.

תנועת ההשכלה היהודית

משה מנדלסון ותנועת ההשכלה

משה מנדלסון (1729-1786) היה יהודי גרמני שקיבל חינוך יהודי מסורתי. הוא עבר לברלין והתחיל להרחיב את השכלתו בלימודי פילוסופיה, שפות ומדעים. מנדלסון יצר קשר עם חברת ההשכלה הגבוהה והפך להוגה דעות מוכר באירופה ולאבי תנועת ההשכלה היהודית. באורח חייו הקפיד מנדלסון על שמירת המצוות. מפעלו העיקרי של מנדלסון הוא "הביאור"- תרגום התורה, תהילים, שיר השירים וקהלת לגרמנית. מטרת הביאור הייתה למנוע את השימוש בתרגומים הנוצריים. הפירוש שהוא הוסיף לביאור היה מבוסס על הפרשנות היהודית המסורתית ועל מדרשי חז"ל. המשכילים בני דורו ראו בו את אביהם הרוחני.

בדור שלאחר מנדלסון חל שינוי בדמותם של המשכילים וביעדיה של תנועת ההשכלה היהודית. משכילים רבים זנחו את לימוד הלשון העברית ואת השימוש בה. בהדרגה חלה אצל חלקם התרופפות בשמירת המצוות. היו שזנחו לחלוטין את אורח החיים היהודי, ומקצתם אף המירו את דתם. המשכילים שהמשיכו את מנדלסון היו מעוניינים בהתקרבות לחברה הכללית מבחינה אינטלקטואלית ותרבותית. על כן סיגלו לעצמם סגנון לבוש, מנהגים ונימוסים שהיו מקובלים בחברה הכללית. על מנת לקדם את ההשכלה בחברה היהודית, הקימו המשכילים חברה בשם "חברת דורשי לשון עבר". חברה זו הפיצה כתב עת בשם "המאסף" , היה זה עיתון בעברית אשר הטיף לחשיבה רציונאלית, להרחבת הדעת ולסובלנות דתית. השינויים באו לידי ביטוי בתחומים הבאים:

1. **לבוש** - המשכילים היהודים זונחים את הלבוש המסורתי לטובת האופנות החדשות במרכז אירופה.
2. **שפה** - המשכילים ראו בשפת המדינה אמצעי לקידום השתלבותם של היהודים במדינה.
3. **דת**- היו משכילים שזנחו את אורח החיים היהודי ומקצתם אף המירו את דתם.
4. **חינוך** - המשכילים פועלים להקמת בית ספר ברוח ההשכלה וכן פועלים להקמת בי"ס לבנות, דבר שהיה חידוש בזמנו.
5. **כלכלה** - המשכילים קראו לפרודוקטיביזציה של היהודים ומעבר למקצועות יצרניים כחקלאות ומלאכה.

יישום רעיונות ההשכלה בחברה היהודית באירופה ומחוצה לה

(למבחן מספיק **אזור אחד**: מזרח אירופה, או האימפריה העות'מאנית, או תימן. סיכמתי את כולם ותבחרו)

א. במזרח אירופה "השכלה מטעם" – תנועת ההשכלה ברוסיה התפתחה מאוחר יותר כיוון שגם החברה הכללית ברוסיה הייתה משכילה פחות. בשנת 1841 לאחר התייעצות עם משכילים יהודים, החליט השלטון הרוסי לפתוח בתי ספר שמטרתם להרחיק את היהודים מלימודי התורה ולקרבם ללימודים כלליים ובכך לטשטש את ההבדל שבינם לבין שאר האוכלוסייה. רוב היהודים ראו בצעד זה גזירה שמטרתה להעביר את היהודים על דתם וקראו לבתי הספר "מוסדות מטעם" = מוסדות השכלה שנוסדו מטעם השלטונות, ולא מתוך רצון של היהודים. התנגדות הציבור היהודי למוסדות אלה גרמה לכך שהשפעתם הייתה קטנה.

אולם הייתה גם קבוצת משכילים יהודים קטנה שראתה מהלך זה בחיוב. משכילים אלה תמכו בלימודי ההשכלה הכללית ובהחלפת הלבוש היהודי וגילוח הזקן, אך הם לא שאפו להיטמע בחברה הרוסית אלא הדגישו את התרבות והשפה העברית. נוצר מתח בין המשכילים היהודים שנתפסו כתומכי השלטון (למרות שהם לא הזדהו עם מטרות השלטון שרצה לטשטש את הייחודיות היהודית) לבין רוב הציבור היהודי.

ב. בתי הספר של "כל ישראל חברים" במזרח התיכון ובארצות האסלאם- ארגון כי"ח הוקם ב-1860 בפריז ומטרתו הייתה לתרום להתפתחותם התרבותית של היהודים ובכך לסייע להם להשתלב בחברה הכללית. בבתי הספר של חברת כי"ח הוכנסו שינויים רבים לעומת ה"חדר" המסורתי: למדו בנים ובנות, כל שכבת גיל למדה בנפרד, בכיתות היו לוחות וגירים, אך החידוש המרכזי היה בתוכן הלימודי. שפת הלימוד הייתה צרפתית והתלמידים עברו מבחן ממשלתי בסיום לימודיהם. לימוד השפות האירופאיות, חשבון, גאוגרפיה וכו' היו עיקריים ואילו לימודי היהדות היו טפלים.

בתי הספר של כי"ח היו הגורם מספר אחד של התמערבות החברה היהודית בארצות האסלאם.

היו מדינות שקיבלו את בתי הספר של כי"ח בשמחה כמו באלג'יר ומרוקו, אך היו מקומות כמו בלוב וג'רבה שבואם עורר ויכוח והתנגדות בגלל צמצום לימודי התורה, ושינוי סדר העדיפויות שהוצג לתלמידים בהם ההשכלה תפשה מקום חשוב יותר מיראת שמים, וצרפת הייתה משאת נפשם של הצעירים היהודים במקום ארץ ישראל.

ג. חדירת רעיונות ההשכלה בתימן, הוויכוח בין הדרדרים לעיקשים- לתימן הגיע רעיונות ההשכלה רק במאה ה-20, וב-1910 הקים הרב יחיא קפאח בית ספר מודרני בצנעא דוגמת בתי הספר של כי"ח. הדבר עורר מחלוקת בקהילה בין הדרדעים- הרציונאליים, שראו בכך שלב חשוב בפיתוח וקדמה של הדת. לבין העיקשים- שצידדו בלימוד הקבלה, וראו מהלך זה הסותר את מסורת הקבלה שלהם בצורה שלילית. שני המחנות היו נאמנים למסורת, והמחלוקת ביניהם נגעה בדרכי יישומה.

דרכים להתמודדות עם החילון, ההתערות בחברה הכללית וההתבוללות

א. אורתודוקסיה- פירוש המילה 'אורתודוקסיה' היא "דרך ישרה" (מיוונית: אורתא= ישר/נכון, דוקסא=דרך/רעיון) ההולכים בדרך הישר לעומת הסוטים ממנה. הזרם האורתודוקסי ביהדות רואה עצמו ממשיך היסטורי של הגוף העיקרי ביהדות ונאבק נגד הרצון לשינוי ורפורמה ביהדות.

החת"ם סופר- ר' משה סופר (1762-1839) (חת"ם=ראשי תיבות של ספרו: חידושי תורת משה) מחשובי הפוסקים במאה ה-19, הדמות הרבנית המרכזית שהובילה את גישת ההסתגרות. למרות שהוא עצמו למד בנעוריו שפות ומדעים וגם לילדיו שכר מורה מיוחד שילמדם מדעים, הוא התנגד לפריצת גבולות המסורת וייצג את הקו השמרני. היה רבה של פרסבורג, הקהילה החשובה ביותר ביהדות הונגריה באותה העת.

השקפתו- הוא התנגד להכנסת תיקונים בהלכה ברוח הזמן כמו שעשו הרפורמים (שינויים בנוסח התפילה, העברת הבימה ממרכז בית הכנסת לקדמתו, נגינה בעוגב ועוד), וטען: "**חדש אסור מן התורה**". כל תיקון אסור גם אם אינו נוגד את ההלכה! אדרבא עלינו "להגביה חומות", להוסיף גדרים וסייגים להחמיר ולא להקל. על הרפורמים אמר החת"ם סופר שאם היה הדבר בידו היה מוציאם מכלל ישראל. הדרך להתגוננות היא הסתגרות, התבדלות, אידיאולוגיה של שב ואל תעשה, הגבהת החומות,

ההחמרה נועדה לעטוף את היהודי במעין "חומת מגן" מפני "הרוח הרעה" המאיימת מבחוץ היא האמצעי להתמודד ולהדוף את ההתבוללות והאפיקורסיות.

יחסו לאמנציפציה- החתם סופר ראה באמנציפציה סיכון רב, הן בגלל החשש שתגביר את החילון וההתבוללות והן בגלל שהיא תרחיק אותם מהתקווה לשוב לא"י. משום שהחיים הנוחים בגולה עלולים להסיט את היהודי מהשאיפה לגאולה ועלייה לא"י. מכאן מובן יחסו החיובי ללאומיות היהודית.

אולטרה אורתודוכסיה – לאחר פטירתו תלמידיו הקצינו ביחסם כלפי המודרנה ושללו כל לימודי חול, נלחמו ביהודים האורתודוכסים . מקבוצה זו יצאו מייסדי העדה החרדית בירושלים.

ב. ניאו-אורתודוקסיה = אורתודוכסיה חדשה, זרם שטען כי במודרנה יש צדדים חיובים שלא סותרים ואף רצוי לבחור בדברים הטובים שבמודרנה ולשלבם בחיים היהודים.

הרב שמשון רפאל הירש - הרש"ר הירש (1808-1888) כיהן כרבה של פרנקפורט, חיבר פירוש לחמישה חומשי תורה, וכן ספר 'אגרות צפון' העוסק בהתלבטויותיו של נער יהודי אל מול אתגרי הזמן.

השקפתו- הוא ביקש לשלב בין נאמנות למסורת ושמירה על ההלכה לבין היבטים במודרנה , שראה בהם היבטים חיובים. תורת ישראל נצחית, אין לשנות בה דבר, מכאן החובה לקיים את התורה על כל מצוותיה. יחד עם זאת הוא האמין בדרך ארץ (אמירתו של רבן גמליאל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ) שילוב בחיים עפ"י ההלכה היהודית, עם רכישת השכלה אקדמית ומקצועית (הוא עצמו למד באוניברסיטה).

הרש"ר הירש טען כי אפשר לשנות מנהגים אך לא לשנות הלכה. לדוגמה, הוא נשא את דרשתו בבית הכנסת בשפה הגרמנית.

פעולותיו- הוא הקים את בית הספר הריאלי היהודי בו למדו גם מקצועות חול. ולמדו בו עברית ברמה גבוה. ייסד עיתון אורתודוכסי בשם ישורון ששימש שופר לכל רעיונותיו. הוא עודד בעיתון כתיבה יהודית יראת שמים ודבקות במסורת.

יחסו לאמנסיפציה- היה חיובי. לדעתו רבים מרעיונות ההשכלה שאובים מערכי הנצח של היהדות. האמנציפציה היא הישג של ימות המשיח, ואילו את חזון הגאולה של עם ישראל דחה לעתיד הרחוק. האמנציפציה תורמת ליהודים ועוזרת להם להתקדם ולהשתלב בעמים. מכאן שהוא ראה באמנציפציה אתגר חיובי, המאפשר לעם ישראל להגשים את ייעודו בהווה ולהיות אור לגויים.

יחסו ללאומיות היהודית- לדעתו לעם ישראל שליחות רוחנית בגולה, להורות לכל העמים שה' הוא מקור כל הברכה". את חזון הגאולה של עם ישראל בארצו הוא דחה לעתיד הרחוק.

התנועה הציונית

מבשרי הציונות

לתנועה הציונית כתנועה לאומית מודרנית קדמו מבשרי הציונות. מקובל להחשיב שלושה כמבשרים: הרב יהודה אלקלעי, הרב צבי הירש קאלישר ומשה הס. הם זכו לכינוי "מבשרים" מפני שקדמו לה ו"בישרו" על בואה, הם היו ההוגים הראשונים של הרעיון הציוני כרעיון מודרני וקראו להוציאו לפועל אך לא הצליחו בעצמם להגיע להישגים מעשים.

נושאים בהם עסקו כל מבשרי הציונות:

א. כל מבשרי הציונות עסקו ברעיון של שיבת היהודים לארץ ישראל, התפתחות הרעיונות הלאומיים באירופה השפיעה על תפיסת עולמם. הם הביעו את הרעיונות ותפיסת העולם שלהם באמצעות ספרים ומאמרים שפורסמו ברחבי אירופה וכן החלו בפעולות מעשיות על מנת ליישם ולהוציא לפועל את אמונותיהם, הם עודדו יהודים לעלות לארץ ישראל והרב אלקלעי אף עלה בעצמו לארץ.

ב. גאולה אקטיבית ולא פאסיבית: מבשרי הציונות יצאו כנגד התפיסה הדתית המקובלת בתקופתם שלפיה העם היהודי צריך לחכות עד בוא המשיח על מנת לעלות לא"י, ולכן ויש לשבת ולהמתין לבואה של הגאולה הניסית. מבשרי הציונות טענו כי יש לפעול להקמת מדינה יהודית והגאולה לא תהיה ניסית בלבד אלא תתחיל בדרך הטבע וכי רק באמצעות פעולה שלנו, שהיא הגאולה הטבעית, תבוא הגאולה השלמה.

ג. גאולה הדרגתית: יציאה כנגד התפיסה המקובלת של גאולה מיידית ניסית. הרבנים קלישר ואלקלעי דברו על גאולה הדרגתית בשלבים. הגאולה השלמה לא נגלית בבת אחת אלא מופיעה בהדרגתיות, והחזרה הטבעית של עם ישראל לארץ ישראל הינה אחת מהשלבים בדרך לגאולה השלמה.

ד. רעיון הפרודוקטיביות (היצרנות) של יהודי העולם: מבשרי הציונות שאפו לשנות את המצב הקיים שבו רוב היהודים בגולה לא היו בעלי מלאכה ולא עסקו בחקלאות ומקצועות פרודוקטיביים. והם חשבו שהשיבה של היהודים לארץ ישראל תחייב אותם לעסוק גם במלאכת כפיים ובייחוד בחקלאות ובכך יחזרו למציאות כלכלית נורמלית

אך היו גם דברים שייחדו כל אחד מהם:

הרב אלקלעי- (1798-1878) ראה בפעולות לאחדות העם כמביאות את הגאולה לכן קידם בברכה את תחיית השפה העברית, את אחדות נוסח התפילה ועודד את פעולתה של חברת כי"ח לאיחוד העם היהודי.

רעיונות מעשיים: תכנן לבקש רישיון התיישבות באי"י מהסולטן העות'מאני, בתמיכת המעצמות האירופאיות. לשם כך אף נסע לארץ ישראל ולמערב אירופה כדי לשכנע יהודים ושאינם יהודים לתמוך בתוכניתו. עלה לארץ בשנת 1871.

הרב צבי הירש קלישר: ראה במתן האמנסיפציה פתיחתה של תקופה חדשה- תקופת הגאולה.

רעיונות מעשיים: ניסה לרכוש את הר הבית כדי לבנות מזבח ולחדש את עבודת הקורבנות. ניהל חלופת מכתבים עם משה מונטפיורי ואדולף כרמיה בבקשה שיתמכו כלכלית ופוליטית בשיבת יהודים לארצם. הקים ועמד בראש חברה ליישוב ארץ ישראל יחד עם הרב אליהו גוטמאכר.

הקשיים בהצלחת רעיונות מבשרי הציונות:

* באותה תקופה היהודים באירופה החלו לקבל אמנסיפציה וחשו שיפור במצבם בגולה ולכן היה קושי ליצור עליית המונים לארץ ישראל שנחשבה אז לארץ בלתי מפותחת ומרובת סכנות.
* מבשרי הציונות פעלו כיחידים ולכן לא היה להם מספיק כוח פוליטי וכלכלי ליצור ולממש עלייה המונית לארץ ישראל
* קשיים ברכישת אדמות בארץ ישראל, שיאפשרו חזרה המונית.

לא נכון יהיה לומר שמבשרי הציונות נכשלו לגמרי, שכן פחות ממאה שנים לאחר פעילותם התממשו התוכניות שלהם וקמה מדינת ישראל והם היוו את הבסיס למימוש ערכי הציונות!

תנועת חיבת ציון

חובבי ציון רצו לפתור את מצוקת היהודים בעקבות הפרעות שהתחוללו כנגד יהודי רוסיה. הם חיפשו פתרון מידי ולכן עודדו עלייה לא"י והקמת התיישבות חקלאית, הם ראו בהקמת מדינה יהודית יעד רחוק (חזון לעתיד) ולא פתרון שיכול לעזור לבעיות המיידיות של יהודי מזרח רוסיה.

אגודות חובבי ציון פעלו תחילה כקבוצות שתפקדו בצורה עצמאית ללא סדר והנהגה מרכזית. עד שיהודה לייב פינסקר ומנהיגים נוספים מקרב חובבי ציון החליטו לאחד את כל אגודות חובבי ציון לתנועה אחת מלוכדת ומשפיעה יותר.

פינסקר יהודה- (1821-1891) רופא, משכיל חילוני ומתבולל, בתחילת דרכו האמין פינסקר בהשתלבות היהודים בחברה הרוסית. בעקבות פרעות "סופות בנגב" נגד היהודים ברוסיה, שינה את דעתו וחשב שצריך להקים מדינה ליהודים הוא פרסם 'את הספר **אוטואמנציפציה** (=שחרור עצמי) עיקרי דבריו:

הבעיה של היהודים: **יודופביה**- היהודים מיצגים עם חי-מת, נשמה ללא גוף, דבר המביא לפחד של העמים מפני היהודים, פחד הנקרא 'יודופוביה' הגורם לדחייתם מבין העמים.

הפתרון של היהודים: **אוטואמנסיפציה**- היהודים צריכים ארץ משלהם (ישות מדינית יהודית) ועליהם לעזור לעצמם, על ידי התיישבות של כל היהודים בארץ משלהם עדיף א"י והקמת מדינה עצמאית.

הדרכים להגשמת הרעיון: כינוס קונגרס לאומי שמתוכו יבחר וועד אשר מטרתו תהיה לחפש ולמצוא ארץ שתתאים למטרה זו. אך בהמשך הבין פינסקר שמחשבתו להקים מדינה יהודית שלא בארץ ישראל לא תתקבל על דעת רוב העם היהודי.

ועידת קטוביץ 1884

ועידה שהתכנסה ביוזמתו של פינסקר בעיר קטוביץ שעל גבול רוסיה גרמניה והייתה לוועידת הייסוד של תנועת"חיבת ציון"- הארגון היהודי הלאומי-העולמי הראשון. לראשות התנועה נבחר פינסקר, והרב שמואל מוהליבר נבחר ליושב ראש של כבוד. לוועד המנהל נבחרו רבנים נוספים שהיו מגאוני הדור כמו הנצי"ב מוולוז'ין. בוועידה הוגדרו המטרות של תנועת חיבת ציון.

<u>החלטות ועידת קטוביץ:</u>

א. להחזיר חלק מהיהודים לעבודת אדמה בארץ ישראל.

ב. כל אגודות חובבי ציון יהיו מרוכזות תחת ארגון אחד עם הנהגה שנבחרה.

ג. אנשים מחיבת ציון יפעלו בשלטון הרוסי כדי לקבל אישור פעולה (רישיון) ממשלת רוסיה להשתתפות בפעילות הארגון

ד. חיבת ציון תתמוך בישובים היהודים הקיימים בארץ ישראל ובמושבות החדשות שהוקמו בה.

ה. תישלח משלחת לא"י על מנת לבדוק אלו מושבות זקוקות ביותר לסיוע וכן לנסות לשדל את האימפריה העות'מנית שיסירו את ההגבלות לבניית ישובים חדשים.

תנועת חיבת ציון התמודדה עם מספר קשיים:

1. קשיים בגיוס כספים לרכישת קרקעות בארץ ישראל. מחיר הקרקעות עלה.
2. יהודים רבים על אף הפרעות ואנטישמיות, חששו להגיע לארץ ישראל שהייתה תחת שלטון העות׳מאני ונחשבה נחשלת ,הם העדיפו להגר לארה״ב ארץ מתקדמת ומתפתחת שבה החיים היו נוחים יותר מא״י באותה תקופה .
3. חילוקי דעות בין חילונים(המשכילים) ודתיים בתוך התנועה על אופי הישוב היהודי החדש ושל המושבות החדשות שקמו , ויכוחים על אורח החיים שצריך להתקיים בא״י, ועל מידת הכפייה לשמירת מצוות בקרב המתיישבים החדשים בארץ, בייחוד בני גדרה –הבילוי״ים שרצו להקים חברה חילונית מודרנית .בניסיון להתגבר על הוויכוחים בנושא הוצעה פשרה :נבחרו שלושה מנהיגים להנהגה משותפת (משכילים ורבנים, אחד מהם היה הרב מוהליבר). עם זאת נשארו עדיין מחלוקות .
4. האיסור על פעילות פוליטית שהטילו השלטונות הרוסיים , חל איסור על פעילות ציונית בגלוי וחברי התנועה ברוסיה נאלצו לנהל אותה במחתרת מתוך חשש מתגובת השלטון הרוסי.

חובבי ציון תומכים בעולים לארץ ישראל- בין השנים 1881-1904 עלו לארץ ישראל כ-25,000 עולים חדשים חברי אגודות חובבי ציון. רובם היו אנשים דתיים בעלי משפחות שהתיישבו בערי הקודש (ירושלים, חברון, צפת וטבריה), רובם ברחו מפני הפרעות ברוסיה. אך היו מביניהם כאלה שבאו בגלל הרעיון הלאומי והם הקימו 23 מושבות חקלאיות חדשות. חוסר הניסיון שלהם בעבודה החקלאית, המאמץ הפיזי, המחלות שהרגו בהם הביאו אותם כמעט לסף יאוש, אך בעזרתו של הברון רוטשילד שנחלץ לעזרתם הצליחו המושבות להתגבר על הקשיים. הברון ייסד משטר פקידות בכל מושבה, דאג לאגרונומים, רופאים, מורים ועוד שיסיעו לתושבים, אך בשל יחס מתנשא מצד הפקידים נוצרו מתחים בין פקידי הברון לבין המתיישבים.

התנועה הציונית בראשות הרצל

תאודור (בנימין זאב) הרצל (1860-1904)- עיתונאי, משפטן, סופר, מחזאי ומדינאי יהודי. מפתח רעיון הציונות המדינית ומייסד הציונות כתנועה לאומית- מדינית. נחשב ל״חוזה המדינה״.
הרצל נולד בבודפשט כבן למשפחה מתבוללת, התחנך בתרבות הגרמנית. כבר כנער נתקל בגילויי אנטישמיות. הוא חשב והאמין כי הפתרון לאנטישמיות הוא בהשתלבות מוחלטת של היהודים עם הגויים. הוא היה חבר באגודה לאומית גרמנית אך סולק ממנה בגלל היותו יהודי. היחס העוין מצד החברה שרצה כ״כ להשתלב בה, וכן מפגשו כעיתונאי עם פרשת משפט דרייפוס (= אלפרד דרייפוס - קצין תותחנים יהודי-צרפתי בדרגת סרן, הואשם שבגד בצרפת וריגל לטובת גרמניה. בטקס משפיל הורדו דרגותיו והוא נכנס לכלא. לבסוף, התברר כי הייתה זו עלילה אנטישמית והוא זוכה), וזעזועו מאנטישמיות של ההמון בצרפת הליברלית, חוללו אצלו את השינוי בתפיסת עולמו, והחלה להבנות התודעה הלאומית שלו והתחזקה ההזדהות שלו עם יהדותו.

בעיית היהודים ופתרונה: הרצל הבין שהאנטישמיות היא בעיה לאומית והאמנציפציה לא תפתור אותה. הפתרון הוא הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל בתמיכתן של מעצמות אירופה. ולשם כך יש להשיג צ'רטר (= אישור) להתיישבות מהעות'מאנים השולטים בארץ.

הקונגרס הציוני: כשנה לאחר פרסום ספרו "מדינת היהודים" כנס הרצל את הקונגרס הציוני הראשון בבאזל שבשוויץ בשנת 1897. הקונגרס היה מעין פרלמנט (בית נבחרים) של נציגי מדינת היהודים העתידית, והשתתפו בו כ-200 נציגים. המצע/תוכנית של התנועה גובש ונוסח הקונגרס הראשון שנערך בבאזל ולכן כונה תוכנית באזל. הרצל כתב ביומנו לאחר הקונגרס הראשון: "בבאזל ייסדתי את מדינת היהודים"

"תוכנית באזל"

הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בא"י מובטח עפ"י משפט העמים (לקבל את הסכמתן של ממשלות העולם להקמת "בית לאומי" לעם היהודי בא"י).

להשגת מטרה זו הקונגרס ינקוט באמצעים הבאים:

1. פיתוח א"י, על ידי עלייה והתיישבות של יהודים העוסקים בחקלאות, בעלי מלאכה ומסחר.
2. הפצת הרעיון הציוני, הגברת הרגש הלאומי-יהודי וההכרה בלאומיות היהודית.
3. ניהול מו"מ מול המעצמות, כדי לקבל את הסכמת המעצמות (צ'רטר) שיש בהן צורך על מנת להגיע אל מטרת הציונות.

הצירים (=נציגים) של הקונגרס הציוני נבחרו על ידי רוכשי **"השקל הציוני"** (=דמי חבר בתנועה הציונית), וההחלטות הוכרעו ע"פ דעת הרוב (זכות בחירה שווה לגברים ולנשים). הקונגרס התכנס כל שנה והחל מקונגרס החמישי-מידי שנתיים.

זרמים בתנועה הציונית

אנו מבחינים בנושאי מחלוקת שונים בתנועה הציונית:

הדרכים להשגת מדינה: ציונות מדינית מול ציונות מעשית.

אופיו של הבית הלאומי: ציונות חילונית מול ציונות דתית.

א. הציונות המדינית

מיצג הזרם: הרצל, מקס נורדאו

השקפת עולם: פועלים בדרך פוליטית דיפלומטית, בשלב הראשון יש להתמקד בפעילות מדינית אצל המעצמות כדי להשיג הסכמה להעניק ליהודים זיכיון להקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל .

הרקע: 1. חשש מפוגרומים והתגברות האנטישמיות.

2. אכזבה מאמנציפציה וליברליזם אירופאי.

נימוקים לרעיון:

1. תמיכת המעצמות – לא רק היהודים סובלים מהעמים אלא גם העמים סובלים מהיהודים, העמים רואים בעם היהודי גורם זר ומעוניינים ביציאת היהודים כדי למנוע תחרות כלכלית, מהפכות וכו'. מדינת יהודים תקום עם תמיכת המעצמות.

2. התיישבות באי"י- היהודים סובלים מאנטישמיות למרות האמנציפציה –המצוקה היא בעיה מדינית עולמית וצריך לטפל בה בזירה בינלאומית בהסכמת המעצמות, הציונות לא באה לספק מקלט ללילה אלא לתת ליהודים מולדת, "התגנבות בלילה" (הכוונה לדרך שבה פעלו אנשי העלייה הראשונה) לא תפתור את חזרת היהודים לאי"י והיא עלולה אף לעורר את זעמה של דעת הקהל העולמית ואת זעמו של השלטון העות'מני שיכול בתגובה לפגוע בישוב היהודי החדש. ולכך צריך הסכמה משפטית מדינית של האומות לפני ההתיישבות באי"י.

הפעולות: כינוס קונגרסים ציונים והקמת ההסתדרות הציונית.

הרצל נפגש עם אישים בולטים בפוליטיקה העולמית כמו הסולטאן העותומאני , שר המושבות הבריטי, וקיסר גרמניה.

קבלת תוכנית באזל- "הציונות שואפת להקים בית מולדת לעם ישראל באי"י עפ"י משפט הכלל" (= הסכמת העמים)

ב. הציונות מעשית

מיצג הזרם : נציגי יהודים ממזרח אירופה- חובבי ציון.

השקפת עולם : עליה והתיישבות באי"י היא חיונית גם ללא הבטחות ממדינות העולם, דרך הפעולה שלה היא בקביעת **מעשים** בשטח – זרם שממשיך את חיבת ציון שעלו בעליה ראשונה.

הרקע : 1. חשש מפוגרומים. 2. אכזבה מליברליזם רוסי.

נימוקים לרעיון:

1. בעלות על הארץ : אי"י נקנית במעשים, קנית קרקעות והתיישבות כל אלו יכולים להכריע את הכף גם בתחום המדיני (לא שללו את פעילות המדינית) כי על בסיס עובדות קימות קל יהיה להשיג אישור מאומות העולם.

2. פתרון הצלה למצוקת היהודים במזרח אירופה בגלל אנטישמיות. אי אפשר לחכות עד להשגת האישור מאומות העולם.

פעולות : עליה לאי"י (עלייה ראשונה ושנייה) והקמת התיישבות בארץ ישראל.

- קנית קרקעות באי"י
- עזרה כספית וארגונית לישוב באי"י.
- הפצת הרעיון הציוני ועידוד העלייה לאי"י.

ג. הציונות הדתית

מיצגי הזרם : הרב מוהליבר, הנצי"ב, הרב ריינס.

הרב יצחק יעקב ריינס

(1839-1915) בצעירותו שימש הרב ריינס כגבאי של 'חברת יישוב ארץ ישראל' שבראשה עמדו הרב קאלישר והרב גוטמכר. לאחר מכן כיהן כרב בעיירות שונות בליטא. הוא הקים את ישיבת לידא, ישיבה ששילבה לימודי קודש וחול במטרה לאפשר לצעירים דתיים להיות משכילים ועם זאת להמשיך ולהיות

לומדי תורה ושומרי מצוות. הרב ריינס נפטר בעיצומה של מהומת מלחמת העולם הראשונה, זמן קצר לפני שפלשו הכוחות הגרמניים לעיר.

תנועת המזרח"י- עד 1901 דתיים וחילונים פעלו יחד בקונגרס הציוני. אולם אז קמה בקונגרס הציוני סיעה דמוקרטית של "הציונות הרוחנית" ודרשה התערבות של ההסתדרות הציונית גם בתרבות. הדבר היה נגד השקפת הדתיים שחששו שעיסוק בתרבות ירחיק את הדתיים מהתנועה הציונית. לכן הם החליטו להקים סיעה חדשה כנגד הסיעה הדמוקרטית שנקרת סיעת המזרח"י (=ראשי תיבות מרכז רוחני) בראשות הרב יצחק יעקב ריינס.

השקפת עולם: הציונות הדתית האמינה בשילוב בין דת ישראל ללאומיות יהודית. היא ראתה בציונות שלב א' של הגאולה " אתחלתא דגאולה". יש לזרז את הגאולה המשיחית בעזרת הגאולה הטבעית שעיקריה: קיבוץ גלויות, שיבה לא"י, עבודת אדמה, שפה עברית.

מטרת המזרח"י: לתרום לאווירה דתית בתנועה הציונית ולדאוג שלא תהיה פגיעה של התנועה בדת היהודית. המזרח"י דרשה שיוקם זרם של חינוך ממלכתי דתי נפרד במקביל לחינוך הציוני הכללי. בהכוונת המזרחי קמו בתי ספר דתיים ששילבו לימודי חול ולימודי קודש (בי"ס תחכמוני בתל אביב).

<u>הקשיים שבהם נתקלה המזרח"י</u>

1. ההחלטה לעסוק בפעילות חינוכית גרמה לחילונים לנטוש את הסיעה.
2. תמיכתה בהצעת אוגנדה החלישה אותה.
3. היו גם מתנגדים דתיים שלא ראו בעין יפה את פעילות המזרחי בתנועה שרובה חילונים ופרשו מתוכה והקימו את אגודת ישראל.

כתשובה למתנגדים הדתיים הרב ריינס תרץ זאת שאין כאן קשר מהותי אלא רק קשר טכני לשם השגת המטרה של הקמת מדינה לעם היהודי.ועיקר התנועה הציונית הוא רק אמצעי הכרחי להצלת היהודים ולא מדובר בדחיקת הקץ ואין כאן פעולה משיחית. הרב ריינס האמין שעלינו כדתיים להשפיע על התנועה הציונית מבפנים דהיינו מתוך התנועה ולא להשאירה בידי ההנהגה החילונית בלבד, הדבר ישפיע על אופי המדינה שתקום.

הסיכום עזר לכם? פרגנו בווטצאפ 054-4918480